

FOU-OPPGAVE MGLU3511 VÅR 2022

Kjønnsfremstilling i samfunnsfaglige lærebøker

Ingrid Stuen

Sammendrag

Denne FoU-oppgaven har som hensikt å se på hvordan kjønn blir fremstilt i samfunnsfaglige lærebøker på ungdomsskolen. Det teoretiske grunnlaget i oppgaven er valgt med hensyn til tematikken, og legger mye fokus på dette med kjønn, identitet og kjønnsroller. I tillegg blir lærebokas funksjon og rolle, og elementer fra tidligere forskning og Kunnskapsløftet 2020 (LK20) trukket frem. Gjennom en kvalitativ innholdsanalyse, med noen kvantitative innslag, har jeg analysert 3 lærebøker med hensyn til problemstillingen: "Hvordan blir kjønn fremstilt i lærebøker på ungdomsskolen?". De tre lærebøkene er henholdsvis *Kosmos 10*, *Nye makt og menneske 9* og *Relevans 9*. Gjennom analysen ønsket jeg å få innsikt i om gutter/menn og jenter/kvinner fikk like stor plass, og om fremstillingen var likeverdig eller tradisjonell med hensyn til kjønnsidentitet og yrkespreferanser.

Funnene viser en tydelig skjevfordeling i antall ganger kjønnsbegrepene jenter/kvinner og gutter/menn blir benyttet, kontra antall ganger kjønnene er avbildet i lærebøkene. I samtlige bøker er det et tydelig fokus på kvinnebevegelsen og demografiske komponenter i teksten, som gjør at kjønnsbegrep knyttet til det biologiske kjønnnet jente er mest omtalt. Ser man derimot på bildebruken er statistikken helt snudd. Gutter/menn dominerer yrkesrelaterte bilder, og på mange måter kan man si at fremstillingen bærer preg av tradisjonelle oppfatninger. Når det gjelder måten kjønnsidentitet blir fremstilt, er det tydelige forskjeller i de tre bøkene. Dette speiler nok en naturlig utvikling, da det er 11 år mellom den nyeste og den eldste læreboka. Utviklingen kommer tydelig frem i bildebruk og språk.

Innhold

Sammendrag	1
Innledning.....	3
Teori	4
Identitet og kjønn.....	4
Kjønnsroller	5
Seksuell identitet og kjønnsidentitet.....	5
Kunnskapsløftet 2020 (LK20)	6
Lærebokas funksjon og rolle	6
Tidligere forskning på området	7
Metode.....	8
Innholdsanalyse	8
Utvalg	8
Bildebruk i lærebøker	9
Analyse.....	9
Demografiske komponenter og kvinnebevegelsen.....	11
Seksuell identitet og kjønnsidentitet.....	11
Videre drøfting.....	14
Yrke og utdanning	15
Videre drøfting.....	18
Konklusjon	19
Bibliografi	20
Lærebøkene:	22
Vedlegg 1	23
Vedlegg 2	24
Vedlegg 3	26

Innledning

Kjønn og kjønnsroller har lenge vært et populært tema, både i media og i samfunnet generelt. Tematikken sto spesielt sterkt på 70-tallet, med kvinnebevegelsen og feminisismens inntog. Dette var nok noe av det som veide tyngst i prosessen med å få temaer som kjønn og likestilling inn i skolen og læreplanverkene. Selv om kjønnsproblematikken i dag kanskje har et litt annet fokus enn tidligere, er den fremdeles særdeles aktuell. Kjønn er blitt en mye mer nyansert variabel, og vi har ikke lenger bare to eksisterende kjønnsbegrep for å definere hvem vi er. Likevel er det mange mennesker som føler at de ikke passer inn. I skolen gjenspeiler dette seg i statistikken over antall elevene som strever, både faglig og sosialt (Jordet, 2021).

Følelsen av dette utenforskapet blir også belyst på plattformer ellers i samfunnet. Dette kan vi se flere eksempler på både i SoMe-kanaler og tv-serier/sendinger. Her kan eksempelvis filmen med Caitlyn Jenner (tidligere Bruce Jenner) «I am Cait» og debatten med Fredrik Solvang om begrepene han, hun og hen i norsk skole nevnes. I tillegg vil jeg trekke frem den nylige dokumentarserien «Annerledes» med Emma Ellingsen, hvor vi møter flere kjendiser som forteller om dette med utenforskap og følelsen av å ikke høre til. Mye av kjønnsproblematikken i dag handler om dette med å ikke føle tilhørighet til og passe kategoriene knyttet til det å være biologisk jente eller gutt. I den anledning lurte jeg på om skolen greier å leve opp til forventningene med å romme mangfoldet?

Samfunnsfag i grunnskolen består av tre likestilte hovedelementer, hvor samfunnskunnskap er en av disse. Selv om gjeldende læreplan i faget er fra 2020, ser man at tematikk knyttet til mangfold, identitet og forståelsen av det og inngå i et fellesskap også er spesielt vektlagt i de øvrige læreplanverkene, fra henholdsvis 2013 og 2006. Opplæringslovens formålsparagraf understreker at all utdanning skal fremme likestilling (Opplæringslova, 1998, § 1-1), noe som innebærer like muligheter og forventninger knyttet til dette med kjønn. I opplæringsverdigrunnlag står det tillegg under "1.1 Menneskeverdet" at "(..) Elevene skal også gis likeverdige muligheter slik at de kan ta selvstendige valg. Skolen skal ta hensyn til mangfoldet av elever og legge til rette for at alle får oppleve tilhørighet i skole og samfunn. Vi kan alle oppleve at vi skiller oss ut og kjenner oss annerledes. Derfor er vi avhengig av at ulikheter anerkjennes og verdsettes" (Kunnskapsdepartementet, 2017).

Selv om vi lever i en digitalisert verden eksisterer fremdeles lærebøker i de fleste skoler, enten i fysisk form eller digitalt. Klasseromsforskning viser at mange læreres undervisning fremdeles er preget av lærebokstyring, noe som også er særdeles gjeldende i

samfunnskunnskap (Koritzinsky, 2014, s. 231). Med utgangspunkt i tematikken nevnt ovenfor ønsker jeg å belyse problemstillingen: «*Hvordan blir kjønn fremstilt i lærebøker på ungdomsskolen?*». Siden dette er en såpass bred problemstilling, har jeg avgrenset oppgaven til å se på to mer konkretiserte forskningsspørsmål:

- Får gutter/menn og jenter/kvinner like stor plass?
- Er fremstillingen tradisjonell eller likeverdig med hensyn til kjønnsidentitet og yrkespreferanser?

Jeg har valgt å fokusere på kjønnsidentitet og yrkespreferanser, nettopp fordi jeg føler vi står i et stort skifte når det gjelder begge temaene. Dette med kjønnsidentitet er et attraktivt samtaleemne i dagens samfunn, hvor mye har forandret seg bare de siste årene. I tillegg er det et sentralt fokus i dagens skole at man skal kunne utdanne seg til det man vil, uavhengig av om man er biologisk jente eller gutt.

Teori

Identitet og kjønn

Selvbildet og identiteten til et menneske er nært knyttet til hverandre, hvor begge handler om «en selv». Mens selvbildet omhandler det mentale bildet vi har av oss selv, sier identiteten vår i større grad noe om «hvem vi er». Den kollektive identiteten til et menneske handler blant annet om tilhørighet, og det å være en del av et fellesskap. Her ligger det begrensninger i form av hvilken atferd og hvilke normer som må ligge til grunn for å være medlem av en gruppe eller en kategori. I forlengelse av dette kan mennesker oppleve følelser som skam og forlegenhet hvis de ikke opptrer i takt med det som «forventes» (Schiefløe, 2019, s. 309).

Kjønn er et sentralt kulturelt skille i alle samfunn, da kvinner og menn vokser opp med og læres opp til forskjellige holdninger og handlinger. I tillegg møter kjønnene i dagliglivet forskjellige normer og får ulike roller i blant annet familie, religion, politikk og arbeidsliv. Dette er også tilfelle i Norge, selv om likestillingen har kommet langt her til lands. I engelskspråket eksisterer to ulike kategorier av kjønn, nemlig «sex» og «gender» (Schiefløe, 2019, s. 157). Med «sex» menes det biologiske kjønn som hvert menneske er født i, hvor anatomiske forskjeller bestemmer om man er biologisk jente eller gutt. «Gender» er derimot litt vanskeligere å definere, men kan oversettes til sosialt kjønn, og blir forklart gjennom sosiale og/eller kulturelle normer i samfunnet. Enkelt sagt kan det kalles et samfunnsbestemt kjønn. Forventingene knyttet til de ulike kjønnene kan variere fra kultur til kultur, men på

generell basis kan man si at samfunnet i ulik grad stiller forskjellige krav og forventninger til det å være jente eller gutt (Schiefløe, 2019, s. 157).

Kjønnsroller

Kjønnsroller kan på mange måter ligne litt beskrivelsen av det sosiale kjønn («gender»). I *Samfunnsfagdidaktikk* defineres kjønnsrolle som «kulturelle normer og forventninger til hvordan en person med et bestemt kjønn skal oppføre seg, og hva vedkommende skal interessere seg for» (Norheim, 2021, s. 295, basert på Bufdir 2020). Den franske filosofen Simone de Beauvoir (1949) er en av flere som har kritisert de normative forståelsene av hvordan menn og kvinners «naturlige» egenskaper gir de ulike roller i samfunnet. Her er det forståelser som at kvinner er omsorgsfulle og rolige, mens menn er dominante og aktive. På tross av mye kritikk av disse forståelsene, kommer de fremdeles til uttrykk gjennom blant annet reklame, barneleker, klær og forventninger som både foreldre, lærere og andre voksenpersoner har til jenter og gutter (Norheim, 2021, s. 297 - 298). Jenters og gutters ulikheter kommer også til uttrykk i valg av yrkeskarriere. Kvinner dominerer på sin side innenfor helse- og omsorgssektoren, mens menn er i overtall innenfor industri, oljeutvinning og bygg- og anleggsvirksomhet (Bæck, 2006, s. 46).

Seksuell identitet og kjønnsidentitet

Seksuell identitet handler om hvem vi blir tiltrukket av. Dette brukes oftest som et uttrykk for hvilke/hvilket kjønn vi føler tiltrekning til, i form av «hvem vi ønsker å ha sex med og etablere et parforhold med» (Almås, 2020). Med kjønnsidentitet menes «kjønnet eller kjønnene et individ identifiserer eller forstår seg selv som» (Norheim, 2021, s. 294). Dette kan både være og ikke være knyttet til personens biologiske kjønn. Likevel er det slik at allerede fra fødselen av behandles de biologiske kjønnene ulikt. Dette kommer til uttrykk i alt fra fargekoder til klær og leketøy. Her er det tradisjonelt vært slik at rosafarger, dukker osv. er forbundet med jenter, mens blåfarger og lekebiler er forbundet med gutter (Schiefløe, 2019, s. 309).

Skolen er en viktig arena for sosialiseringprosesser og utviklingen av kjønnsidentitet. I lærebøker kommer dette blant annet til uttrykk gjennom språket og benevnelser som benyttes. Snevre normalitetsforståelser kan føre til en følelse av utenforskap blant barn og ungdom (Norheim, 2021, s. 285). Norheim (2021) bruker gjennomgående betegnelsen «de av oss», når det er snakk om kjønns- og seksualitetsmangfold. Dette er inspirert av Skeiv Ungdoms (2019) poeng om at formuleringen «de av oss som er homofile» føles og er mer inkluderende enn betegnelsen «de homofile», som på mange måter kan assosieres med «de andre»

(Norheim, 2021, s. 285). I vårt samfunn er nettopp det å minimalisere de sosiale kjønnsforskjellene et mål man hele tiden jobber mot, og som nevnt er også dette en sentral del av skolens verdigrunnlag (Schiefløe, 2019, s. 309).

Kunnskapsløftet 2020 (LK20)

Den overordnede delen av læreplanverket består av verdier og prinsipper for grunnopplæringen. Under selve formålet med opplæringen, står det som tidligere nevnt at den skal fremme likestilling (Opplæringsloven, 1998, § 1-1). I tillegg sier opplæringens verdigrunnlag at lærere har ansvar for å bruke sitt profesjonelle skjønn slik at den enkelte elev blir ivaretatt på best mulig måte i det sosiale fellesskapet (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 3). Menneskeverdet er også en del av verdigrunnlaget, hvor blant annet likeverd og likestilling blir trukket frem som sentrale verdier. Her vektlegges det at skolen har et ansvar med å formidle kunnskap og fremme holdninger som tar vare på disse verdiene. Elevene skal eksempelvis gis likeverdige muligheter og alle skal behandles likeverdige (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 4). I tillegg nevnes det spesifikt at skolen «skal ta hensyn til mangfoldet av elever og legge til rette for at alle får oppleve tilhørighet i skole og samfunn. (...) Derfor er vi avhengig av at ulikheter anerkjennes og verdsettes.» (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 4).

En annen del av opplæringens verdigrunnlag er nettopp identitet og kulturelt mangfold, hvor viktigheten av en felles referanseramme trekkes frem. En slik ramme skal romme mangfoldet, og gi elevene innsikt i hvordan vi alle lever sammen, til tross for ulike holdninger, perspektiver og livssyn (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 5). I læreplanen for samfunnsfag (LK20) går tematikk knyttet til at eleven skal få utforske egen identitet og forstå/anerkjenne verdien av mangfold mye igjen. I kjerneelement er «identitetsutvikling og fellesskap» et eget undertema. I tillegg står det under tverrfaglig tema, at eleven skal bli «bevisst egen identitet (...) og forstå individet som en del av ulike fellesskap» (Kunnskapsdepartementet, 2019). Kompetansemål etter 10. trinn har også innslag av begrep som identitet, selvbilde og lignende. Selv om alle lærebøkene jeg analyserer ikke er skrevet med hensyn til LK20, går mye av den samme tematikken knyttet til dette med likeverd, likestilling og mangfold igjen i tidligere læreplaner, som eksempelvis LK06 og LK13.

Lærebokas funksjon og rolle

Sætre (2015) sier at lærebøker burde vurderes ut fra de læreplanverkene de ble skrevet til (s. 139). Dette er grunnen til at jeg valgte å analysere tre samfunnsfaglige lærebøker jeg vet benyttes i skolen i dag. Noen av disse bøkene er ikke skrevet med hensyn til LK20, men siden

de fremdeles brukes har jeg valgt å tolke deres innhold opp mot gjeldende læreplanverk. Det er flere grunner til at læreboka er styrende for undervisningen, og Boel Englund (1999) er en av dem som har gjennomgått svensk forskning innenfor tematikken. Han trekker frem flere sentrale punkter, som at læreboka i seg selv gir garanti for kunnskap og at flere lærere ser på den som en slags fasit (Englund, 1999, s. 339)

I tillegg nevner Englund at de tar det som en selvfølge at innholdet er oppdatert og i tråd med målene for læreplanen. Han fremhever også at læreboka gjør det enklere for lærere å undervise, spesielt de som kanskje ikke er like sterk faglig (Englund, 1999, s. 338-339). På en måte kan man si at lærebøker er «førstelinjetolkere» av nye læreplaner. Lærebokforfattere tar utgangspunkt i læreplanen når de skriver lærebøker. Likevel er det (spesielt i LK20) store tolkningsrom og dermed muligheter for forfatteren å trekke inn og utelate fagstoff ut fra egne kunnskaper og holdninger. Det skal likevel nevnes at flere forhold har betydning, som eksempelvis forlagets begrensninger (økonomi, sidetall osv.) (Sætre, 2015, s. 141).

Som nevnt står likestillingsprinsippet sentralt i verdigrunnlaget til den norske skolen, noe også lærebøkene burde vurderes etter. Brugeilles & Cromer (2009) fremhever i *Promoting gender equality through textbooks: a methodological guide* at lærebøker også er kulturelle formidlere som er med på å skape visse kunnskaper og holdninger knyttet til kjønn (s. 26). Her vektlegger de viktigheten av at lærebøkene ikke dyrker disse stereotypiske oppfatningene knyttet til det å være jente og gutt (Brugeilles & Cromer, 2009, s. 14).

Tidligere forskning på området

Internasjonalt har det vært flere studier av fremstillingen av de biologiske kjønnene i lærebøker. Her har det blitt avdekket en fellesnevner i at kvinner ofte er å se i tradisjonelle kvinneroller, og at de i tillegg har en betydelig mindre plass i læreboka enn menn (Brugeilles & Cromer, 2009, s. 33). Sætre (2009) gjennomførte en studie med 7 nordiske lærebokserier i geografi (ungdomsskolepensum), og fant ut at i alle bortsett fra en bok var menn avbildet minimum dobbelt så mange ganger som kvinner. I tillegg var det menn som dominerte på 2/3 av bildene som viste noe slags form for arbeid. Var det derimot snakk om bilder knyttet til fritid og hjem var kvinner mer avbildet (Sætre, 2015, s. 145). Her nevnes det at overvekten av menn også kan skyldes det at geografi fra gammelt av har vært et fag som vektlegger «typiske» mannsdominerte yrker, og at det av den grunn naturlig nok er mest bilder av menn. En annen faktor kan også være at forlag og forfattere rett og slett ikke har tenkt over selve fremstillingen av de biologiske kjønnene når de velger ut bilder (Sætre, 2015, s. 146).

Metode

Innholdsanalyse

Jeg har først og fremst foretatt en kvalitativ innholdsanalyse, men med noen kvantitative innslag. Kvalitative metoder velges ofte i forbindelse med at forskeren ønsker en større forståelse for og innsikt i tematikken (Larsen, 2007, s. 113). Metodevalget er gjort med hensyn til problemstillingen «*Hvordan blir kjønn fremstilt i lærebøker på ungdomsskolen?*», og de påfølgende konkretiserte forskningsspørsmålene: «Får gutter/menn og jenter/kvinner like stor plass?» og «Er fremstillinga tradisjonell eller likeverdig med hensyn til kjønnsidentitet og yrkespreferanser?». Kvantitativ innholdsanalyse handler om og utelukkende betrakte teksten som datamateriale, og i forlengelse av dette kode teksten og lage kategorier som kan brukes til statistiske analyser. Man sitter med andre ord igjen med en del tallmateriale (Bratberg, 2018, s. 100). Jeg foretok noen kvantitative innslag i form av opptelling av diverse bilder, ord og begrep. Dette gjorde jeg for å skape en større oversikt i funnene, gjennom blant annet noen konkretiserte tall å forholde seg til.

Ifølge Larsen (2007) kan kvalitative studier ses som en kontinuerlig prosess, hvor fasene går mye over i hverandre. Analysearbeidet starter allerede fra man forbereder undersøkelsen, til man sitter der og tolker innsamlet data (Larsen, 2007, s. 113). Dette tillater en mer åpen inngang til forskningsprosessen, og gjør at jeg underveis i analysen av datamaterialet i større grad kan la meg styre av de funnene jeg gjør. Denne åpne tilnærmingen benyttet jeg meg i stor grad av i oppstarten av prosessen, da jeg ikke helt visste hvilken retning jeg ville ta. Jeg bestemte meg tidlig for å se på kjønnsfremstillingen i lærebøker på ungdomsskolen, men visste ikke om jeg ville se på utviklingen over tid eller kun ta for meg lærebøker som brukes i skolen i dag.

Utvalg

Til å begynne med lånte jeg rundt 20 lærebøker med utgivelsesår helt tilbake til 1975, skummet gjennom dem, så på bilder, og fant etter hvert ut at jeg ville rette fokuset mot lærebøker som benyttes i dagens skole. Videre gjorde jeg et bevisst valg om å ikke velge ut de tre bøkene jeg personlig syntes fremstilte kjønn på en minst likeverdig måte, men jeg valgte rett og slett ut tre bøker som benyttes på litt ulike ungdomsskoler i dag. Dette var for at funnene i datamaterialet skulle være mer pålitelig og samtidig gi et mer generelt svar på fremstillingen av kjønn i lærebøker som brukes i dag.

Englund (1999) presenterer flere punkt å se på knyttet til bruken av lærebøker i skolesammenheng. Det kan likevel tyde på at dette er noe som er i endring med hensyn til LK20, da flere skoler blir digitale eller heldigitale, og gjeldende læreplan stiller større krav til at faglærere finner egnet litteratur også utenom lærebøkene. En av lærebøkene jeg har analysert er digital, men det finnes altså flere digitale lærestier som støtte til denne boka. Dette kan kanskje være med på å legge mindre fokus på lærebøker i skoler som utelukkende benytter seg av slike digitale løsninger? På den andre siden spiller også økonomi og ressurser en viktig rolle. Fysiske lærebøker brukes fremdeles i mange skoler i dag, enten som et hovedelement i eller en støtte til undervisningen.

Datamaterialet er presentert i vedlegg 1, og består av de tre lærebøkene: *Kosmos 10*, *Nye Makt og menneske 9* og *Relevans 9*.

Bildebruk i lærebøker

Det å kunne lese bilder er nevnt som en ferdighet både for ungdomsskole og videregående skole i kunnskapsløftet. I den sammenheng er blant annet Allan Pavios teori om dual koding spesielt kjent når det gjelder læring. Teorien handler om at hjernen alltid arbeider med to systemer, ett for verbalt språk og ett for det ikke-verbale (Sadoski & Pavio, 2001). Eksempler på det ikke-verbale språket kan være bilder, objekter eller hendelser. Begrepet koding viser til de indre strukturene vår verden er forstått i, og enkelt sagt kan man si at all form for læring i form av kunnskap og meningsdannelse foregår i et samspill mellom det verbale og det ikke-verbale (Sætre, 2015, s. 146). Mye forskning er gjort med hensyn til teorien, og det viser seg at bruken av illustrasjoner har en positiv effekt og kan øke læringsutbytte til leseren ved riktig bruk. På den andre siden kan også bruken av illustrasjoner virke mot sin hensikt. Brukes for eksempel illustrasjoner på en måte slik at det ikke er noen sammenheng mellom tekst og bilde, kan læringseffekten ha negativ effekt i form av at bildene gjør mer inntrykk enn teksten (Sætre, 2015, s. 152).

Analyse

Ifølge Larsen (2007) handler analyse om å «studere teksten for å se mønstre og sammenhenger» (s. 113). Hun sier, som tidligere nevnt, at dataanalyse i kvalitative undersøkelser er en kontinuerlig prosess, som foregår helt fra man starter å planlegge og forberede undersøkelsen. Det er likevel mulig å definere en slags hovedprosess for dataanalyse i kvalitative studier, nemlig koding, kategorisering og det å finne mønstre. I

mange tilfeller er målet å komme frem til en slags helhetlig forståelse av noen valgte spesifikke forhold (Larsen, 2007, s. 113). Dette er også tilfellet i mitt arbeid, da jeg har valgt å se på hvordan kjønn blir fremstilt i lærebøker på ungdomsskolen. Datamaterialet jeg har tatt utgangspunkt i er de tidligere nevnte lærebøkene på henholdsvis 9. og 10. trinn. Her har jeg gjennom kvalitativ innholdsanalyse, med innslag av kvantitativ metode, kommet frem til en viss helhetlig forståelse av hvordan kjønn blir fremstilt med bakgrunn i mine utvalgte forskningsspørsmål.

Fauskanger og Mosvold (2014) tar utgangspunkt i tre tilnærminger for kvalitativ innholdsanalyse, hvor jeg benyttet meg av to av disse, summativ og konvensjonell innholdsanalyse (s. 130). *Summativ innholdsanalyse* kan man si «har et fokus på hvordan ord eller innhold forekommer i en bestemt kontekst» (Fauskanger & Mosvold, 2014, s. 130). I mitt tilfelle har jeg begrenset oppgaven til å se på hvordan kjønnsbegrepene: jenter/kvinner, gutter/menn og kjønn (og ulike bøyninger og varianter av disse) forekommer i de tre lærebøkene. I forlengelse av dette har jeg telt antall ganger de ulike begrepene blir brukt både generelt i bøkene, men også i noen utvalgte kapitler. De utvalgte kapitlene er valgt med hensyn til tematikken i oppgaven, og omhandler dette med identitet, kjønn, seksualitet og/eller mangfold. Jeg har i tillegg kvantifisert hvordan kjønnsfordeling er knyttet til bildene på de undersøkte sidene.

En slik bruk kalles ofte manifest innholdsanalyse, og inviterer til studie av et gitt fenomen «på en måte som går ut over det opplagte i og med at det kan gi oss innsikt i hvordan ord faktisk blir brukt i et datamateriale» (Hsieh & Shannon 2005, referert i Fauskanger & Mosvold, s. 131). *Konvensjonell innholdsanalyse* blir ifølge Hsieh og Shannon (2005) «brukt i studier hvor målet er å beskrive et fenomen for å forstå dette fenomenet bedre» (referert i Fauskanger & Mosvold, s. 133). For å linke det til summativ innholdsanalyse, tok jeg utgangspunkt i de nevnte kjønnsbegrepene ovenfor (jente/kvinne, gutt/mann og kjønn m.m.) og definerte konteksten som setningen ordet ble benyttet i. Med dette som utgangspunkt forsøkte jeg videre å definere kategorier for når ordene ble brukt.

Jeg har ikke tatt hensyn til pronomenene han, hun og evt. hen i studien, noe jeg med stor sikkerhet antar ville hatt innvirkning på funnene. Grunnen til at jeg valgte å avgrense oppgaven på hvilken måten var fordi jeg ønsket å se i hvilken kontekst og på hvordan måte de generelle biologiske kjønnsbegrepene ble benyttet i lærebøkene. I tillegg valgte jeg å ta med

begrepet «kjønn», fordi det også ville inkludere begrep som eksempelvis «kjønnsidentitet», som er meget sentralt for mye av fokuset i oppgaven min.

Demografiske komponenter og kvinnebevegelsen

Med hensyn til de avgrensede kjønnsbegrepene kan man se en gjennomgående trend med at jenter/kvinner (og lignende begrep eller bøyninger) omtales flest ganger i samtlige bøker. I *Relevans 9* nevnes kjønn 22 ganger (16 i utvalgt kapittel), gutter/menn nevnes 32 ganger (7 i utvalgt kapittel) og jenter/kvinner nevnes 77 ganger (7 i utvalgt kapittel). I *Nye makt og menneske 9* nevnes kjønn 29 ganger (22 i utvalgt kapittel), gutter/menn nevnes 52 ganger (15 i utvalgt kapittel) og jenter/kvinner nevnes 65 ganger (30 i utvalgt kapittel). I *Kosmos 10* nevnes kjønn 16 ganger (5 i utvalgt kapittel), gutter/menn nevnes 78 ganger (32 i utvalgt kapittel) og jenter/kvinner nevnes 163 ganger (55 i utvalgt kapittel). Overvekten av bruken av kvinnelige kjønnsbegrep skyldes et stort fokus på tematikk knyttet til kvinnebevegelsen og demografi. Utdanning for kvinner er en gjenganger i alle bøkene, i tillegg til at temaer som fødsel, abort, svangerskap og befolkningsutvikling er mye belyst. Kjønnsbegrepet går mest igjen i de to nyeste bøkene og er her spesielt vektlagt i de utvalgte kapitlene. Dette henger i stor grad sammen med hvordan forfatterne formulerer seg og tar opp begrep knyttet til kjønnsidentitet. Videre i analysen vil jeg også undersøke om overvekten av kjønnsbegrep knyttet til det biologiske kjønnnet kvinne stemmer overens med bildebruken i bøkene.

Seksuell identitet og kjønnsidentitet

Allerede ved første gjennomlesning av bøkene, merket jeg at tematikken knyttet til seksuell identitet og kjønnsidentitet var behandlet veldig ulikt i de utvalgte kapitlene. En av hovedårsakene til dette kan nok være at spriket mellom utgivelsesåret på den nyeste og den eldste boka er hele 11 år, og dette med kjønnsbegrep har utviklet seg utrolig mye bare de siste årene. I læreplanen for samfunnsfag (LK20) står det blant annet under fagrelevans og sentrale verdier at samfunnsfaget skal bidra til at elevene får utforske sin identitet, noe som kan kobles opp mot både seksuell identitet og kjønnsidentitet (Kunnskapsdepartementet, 2019). I tillegg er noen av kjerneelementene i faget: «undring og utforsking», «demokratiforståelse og deltakelse» og «identitetsutvikling og fellesskap», noe som gjør at denne tematikken i stor grad kan fremheves som sentral.

I *Kosmos 10*, som også er den eldste boka (utgitt i 2009), er ingen av begrepene seksuell identitet eller kjønnsidentitet nevnt ordrett. Likevel omtaler boka noe tematikk innenfor dette med seksuell identitet. Den tar for seg begrepene: heterofile, homofile, lesbiske, og seksualitet. Her er også ordbruken en del ulik fra de to andre bøkene, da benevningen «de fleste» brukes i sammenheng med heterofile og «noen» brukes i sammenheng med homofile. For å forklare begrepene «lesbisk» og «homse», skriver forfatteren:

«Homofile jenter kaller vi lesbiske, mens homofile gutter er homser» (s. 277).

En slik formulering kan på mange måter framprovosere negative assosiasjoner og en følelse av utenforskap (Norheim, 2021, s. 285). Her høres det ut som forfatteren tar avstand til de av oss som er ikke heterofile, det blir en slags følelse av at det eksisterer et «oss og dem». Likevel synes jeg begrepet homofil ble forklart og introdusert på en fin måte; «å elske en av sitt eget kjønn» (s. 278). Jeg bet meg nemlig merke i at de verken brukte benevningen «elske» eller ordet «forelsket» i forklaringen av begrepene homofile og lesbiske på siden før, men kun benevningen «tiltrekkes av».

Selv om seksuell identitet ikke er definert og nevnt konkret i boka, tas dette med seksualitet opp litt mer generelt. På en måte kan dette være positivt i form av at ingen blir utelatt, men samtidig kan også noen som er litt usikre på sin seksuelle identitet ønske noe mer enn det boka gir. I forlengelse av dette får man på siden hvor seksualitet er nevnt, se et bilde av en smilende mann og en smilende kvinne som ligger i sengen oppå/ved siden av hverandre (s. 284). Ser man dette i sammenheng med teorien om dual koding (Sadoksi & Pavio, 2001) og det at læring skjer i samhandling mellom det verbale og ikke-verbale (Sætre, 2015, s. 146), kan nettopp en mistolking her for eksempel føre til at elevene leser avsnittet om seksualitet, ser bildet av det lykkelige heterofile paret, og tenker at dette er seksualitet og den «riktige» måten å være forelsket på.

Bilder og illustrasjoner er et sterkt virkemiddel, som ved feil bruk kan ha en negativ læringseffekt (Sætre, 2015, s. 152). Til sammen er det avbildet 6 gutter/menn og 10 jenter/kvinner i kapittelet. I tillegg er det på 3 av 4 bilder hvor «kjæresten» er avbildet en mann og en kvinne. Her vil jeg også trekke frem at det var illustrert mye større glede eller antydning til forelskelse hos de tilsynelatende heterofile parene vi fikk se bilde av forfra, enn det ene tilsynelatende homofile paret. Det homofile paret var illustrert gjennom to meget

alvorlige kvinner, som så direkte inn i kameraet. Det skal nevnes at den ene holdt en arm rundt den andre, men at oppfattelsen av dette som et kjærtegn ikke kommer tydelig frem av bildet.

I *Nye makt og menneske 9*, som ble utgitt 6 år senere (2015), er det betydelige forskjeller. Her vil jeg påstå at fremstillinger knyttet til dette med seksuell identitet er mye mer politisk korrekt sett med dagens øyne, og stemmer bedre overens med det Almås (2020) legger i betegnelsen seksuell identitet. Begrepene heterofili og homofili blir blant annet formulert helt likt, med unntak av forklaringen på hvordan kjønn man forelsker seg i (samme eller motsatt). I tillegg nevnes og tas begrep som bifil og transpersoner i bruk, og kjønnsidentitet og det tredje kjønn nevnes spesifikt. På mange måter kan man også si at ordbruken er mer inkluderende. Her er det flere eksempler på hvordan de sosiale kjønnsforskjellene blir minimaliserte, noe Schiefloe (2019) fremhever som særdeles viktig (s. 309). Det brukes for eksempel ikke ord som «de», men heller «kvinner» eller «personer som», noe som gjør at man ikke føler like mye på et «oss og dem»-perspektiv. I stedet for å dyrke utenforskapet blir mangfoldet inkludert. Til sammen er det avbildet 35 gutter/menn og 31 jenter/kvinner i kapittelet. På 10 av bildene er det avbildet heterofile par, eller som ut fra illustrasjoner av følelser og samhold ser ut som par. Likevel er det tydelig større fokus på mangfoldet i denne boka, da også minst 5 av bildene tilsynelatende viser homofile par. Kjærligheten eller følelser knyttet til det å være glad i en person kommer mye sterkere til uttrykk i alle illustrasjonene.

I *Relevans 9*, som ble utgitt i fjor (2021), opplever man med en gang at språket er oppdatert i forhold til det mangfoldige samfunnet vi lever i. Begge begrepene, seksuell identitet og kjønnsidentitet, får egne avsnitt hvor de forklares på en objektiv måte, og i tråd med både Almås (2020) og Norheim (2021) sine definisjoner av de to betegnelse. Språket som brukes er meget inkluderende, og det står for eksempel i avsnittet om seksuell identitet at:

«Noen ord for å beskrive din seksuelle identitet kan være homofil, lesbisk, bifil eller heterofil. Det er vanlig å forelske seg i personer med samme kjønn som deg selv og i personer med motsatt kjønn. Andre forelsker seg sjelden eller ikke i det hele tatt» (s. 241).

Bildebruken i kapittelet er også en del annerledes. På mange bilder er det store folkemengder, som gjør det vanskelig å identifisere kjønn. Sett i sammenheng med Bruegilles & Cromer

(2009) sitt poeng om å ikke dyrke stereotypiske oppfatninger av kjønn, siden lærebøker også fungerer som kulturelle formidlere (s. 26; s. 14), kan det virke som om denne handlingen er litt bevisst? Sånn omtrentlig kan en opptelling av de kjønnene man faktisk ser, tilsi rundt 39 gutter/menn og 37 jenter/kvinner. Dette er en relativ lik fordeling. Det er heller ikke noen spesielle bilder knyttet til dette med kjæresten eller slik type kjærlighet. I den sammenheng er det kun avbildet en familie på fem som sitter ved frokostbordet. Det er derimot avbildet mange gutter/menn og jenter/kvinner i forskjellige settinger og med ulike utseender, som på mange måter kan indikere at mangfoldet blir ivaretatt.

Videre drøfting

Sett i sammenheng med læreplanen i Samfunnsfag (Kunnskapsdepartementet, 2019), og den delen av læreplanverkets overordnede del som tar for seg opplæringens verdigrunnlag, menneskeverdet, og identitet og kulturelt mangfold (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 3-5), kan man si at lærebøkene oppfylder kravene noe ulikt. Det bærer tydelig preg av at *Kosmos 10* er skrevet mye tidligere enn eksempelvis *Relevans 9*. Her kan både ordbruken og tematikken som er belyst trekkes frem. *Kosmos 10* har noen mangler innenfor temaene kjønnsidentitet og seksuell identitet, samtidig som at både bildene og teksten på mange måter preges av en noe tradisjonell og/eller stereotypisk oppfatning av å være jente/kvinne og gutt/mann. En slik fremstilling bærer preg av at forfatteren forstår kjønn som noe biologisk (Schiefloe, 2019, s. 157), og i forlengelse av dette har en oppfatning av at identiteten til et menneske henger sammen med om det er biologisk jente eller gutt.

En slik tankegang kan være med på å sette ganske tydelige begrensninger for hva som er akseptert atferd skal man passe inn i og tilhøre kategorien biologisk jente eller biologisk gutt (ref. kollektiv identitet) (Schiefloe, 2019, s. 309). Slike snevre normalitetsforståelser bryter med Kunnskapsløftets verdigrunnlag, samtidig som at det står i motsetning til det Brugeilles & Cromer (2009) fremhever som spesielt viktig når det kommer til vektleggingen av kjønn i lærebøker, nemlig at de ikke skal dyrke stereotypiske oppfatninger knyttet til de biologiske kjønnene (s. 14). Samtidig kan slike fremstillinger i lærebøker være med på å understreke Schiefloe (2019) sitt poeng om at kjønn behandles ulikt fra tidlig alder av (s. 309). Lærebøker er noe som er med elevene allerede fra 6-års alderen av, og er som tidligere nevnt styrende for undervisningen av flere grunner (Englund, 1999, s. 338-339).

Yrke og utdanning

I LK20 står prinsippet om likestilling sentralt, og dette med demokrati, mangfold og det å være en del av et større fellesskap er gjennomgående tema også i læreplanen for Samfunnsfag (Kunnskapsdepartementet, 2019). Siden det er lite tematikk å ta tak i knyttet til kjønnsbegrepene i denne delen av analysen, spesielt når det gjelder yrkessammenheng, valgte jeg å legge et spesielt stort fokus på bildebruken her. I den sammenheng foretok jeg en kvantitativ opptelling av den generelle bildebruken i alle bøkene. Ett bilde ga ett tell, uavhengig av hvor mange mennesker det bestod av. Omfanget ble begrenset til å kun telle bilder som kunne knyttes til yrker som tydelig fokuserte på ett av de biologiske kjønnene. Det vil si at bilder av yrker hvor begge kjønnene er representert ble ikke telt med, da jeg anså en slik fremstilling som noenlunde likeverdig. I tillegg ville det ikke gitt noe utslag på statistikken mellom kjønnene. Intensjonen med opptellingen var altså og finne ut om fremstillingen kunne bidra til en tradisjonell oppfatning av kjønnene.

I *Kosmos 10* er det mye tematikk knyttet til utdanning, med et spesielt fokus på kvinner i skolen. Sett fra et historisk perspektiv blir det blant annet nevnt at flere og flere kvinner begynte å ta utdanning på 60/70-tallet. Til sammen blir tematikk knyttet til kvinner og utdanning tatt opp hvertfall 10 ganger, mens menn blir inkludert i 5 av disse. Menn blir nevnt en gang mer enn kvinner når «arbeid» blir tatt opp som en generell betegnelse. Utenom dette blir menn nevnt noen få ganger i sammenheng med politikk, bankvirksomhet og salg (på gata). Når det gjelder bildebruk er det sammenlagt 39 bilder hvor kun ett av de biologiske kjønnene representeres i yrkessammenheng. I hele 32 av disse tilfellene er det snakk om menn, mens det i 7 av tilfellene er kvinner. Dette gjelder yrkesgruppene lærere, politikere/ledere, soldater/militært personell, politi, serviceyrke (medarbeider på bensinstasjon), dommere (høyesterett), bankansatte, romfarere, trykkeri-ansatte (fra gammelt av) og typiske «arbeidere» (fra gammelt av).

Her var det kun kvinner som var avbildet som lærere, ansatt på bensinstasjon og i trykkeri. Utenom dette var kvinner representert 3 ganger i den politiske sektor, mens menn var representert 16 ganger i samme sektor. I tillegg var det kun mannlige figurer å se som soldater, politi, dommere (høyesterett), romfarere og «arbeidere». Sett i sammenheng med Norheim (2021) sin beskrivelse av kjønnsroller som noen kulturelle normer og forventninger knyttet til det å være biologisk jente eller gutt (s. 295, basert på Bufdir 2020), kan bildebruken på mange måter bidra til at elevene utvikler en tradisjonell forståelse av kjønn. Det at

utelukkende gutter/menn er avbildet som eksempelvis soldater, politi og «arbeidere» kan knyttes til den noe kritiserte normative forståelsen av at kjønnetes «naturlige» egenskaper gir de ulike roller i samfunnet (Norheim, 2021, s. 297-298). Her tenker jeg spesielt på forståelsen av menn som mer dominante og aktive (Norheim, 2021, s. 297-298), som er sentrale egenskaper i de yrkene kun de ble representert i. Dette kan på mange måter være med på å dyrke Schiefloe (2019) sitt poeng om at det stilles ulike krav til kjønnetene i samfunnet, og at kjønn derfor kan bli sett på som en sosial konstruksjon (ref. «gender») (Shiefloe, 2019, s. 157). I forlengelse av dette kan fremstillingen bidra til en noe begrensende forståelse av hva som forventes av gutter og jenter, som igjen kan føre til ekskludering eller følelsen av utenforskap.

I *Nye Makt og Menneske 9* nevnes det veldig lite om spesifikke yrker og utdanning knyttet til de ulike kjønnetene. Det eneste jeg finner konkretisert i sammenheng med utdanning og tematikk hvor menn eller kvinner er nevnt, er den lite presise formuleringen med at «det er flere med lav utdanning enn med høy utdanning som bryter loven» (s. 100). Dette kan nok ha en sammenheng med at boka kun tar for seg hovedelementet samfunnskunnskap, som utelater den noe fremtredende delen i de to andre bøkene, nemlig historiedelen. Ser man på bildebruken i boka er det derimot mer å ta tak i. Det er i alt 44 bilder hvor ett av kjønnetene er tydelig representert i ett yrke. I 28 av tilfellene er det menn og 16 av tilfellene er det kvinner som står i fokus. Yrkene som blir representert er lærere, politikere/lederroller, profesjonelle fotballspillere, reportere, sykepleiere/fagpersonell innenfor helsesektoren, leger, piloter, medlemmer av kongefamilien, soldater/militært personell, psykologer og politi.

Det er generelt et overtall av mannlig representasjon i alle yrker, bortsett fra sykepleiere/fagpersonell innenfor helsesektoren. Her er det kun 3 bilder av kvinner og ingen som viser menn. I tillegg er det verdt å nevne at det kun er avbildet mannlige soldater/militært personell, mannlige psykologer, mannlige reportere og en mannlig profesjonell fotballspiller (Martin Ødegaard). I likhet med *Kosmos 10* kan denne fremstillingen bidra til en tradisjonell oppfattelse av kjønn. Bildebruken i *Nye makt og menneske 9* stemmer også godt overens med statistikken over sammenhengen mellom kjønn og valg av yrkeskarriere, hvor dette med kvinners dominans innenfor helse- og omsorgssektoren kan trekkes frem som spesielt fremtredende (Bæck, 2006, s. 48). Likevel bryter en slik fremstilling med Kunnskapsløftet (LK20) sitt fokus på likestilling og likeverd, og kan i tillegg føre til at ikke alle elever føler

tilhørighet i skole og samfunn (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 4).

I *Relevans 9* ser man derimot et tydelig forsøk på å vektlegge prinsippet om likestilling i teksten knyttet til kjønnsbegrepene. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom setninger som:

«Tidligere mente mange at jenter ikke kunne kjøre truck, eller at gutter ikke kunne jobbe i barnehage. Nå synes vi ikke det er noe galt med noen av delene» (s. 59).

I utdraget benyttes blant annet ord for å styrke den «vi-følelsen», og man sitter igjen med en veldig positiv følelse etter å ha lest setningene. Et slikt språk er et godt eksempel på hvordan ulike formuleringer og bruken av ord har betydning for følelsen av å bli inkludert og verdsatt (Norheim, 2021, s. 285). Det står for eksempel «tidligere mente mange», som kan bli forstått som «de utenforstående» eller «de andre». Videre går forfatteren over til å skrive «nå synes vi», som i større grad gir en følelse av fellesskap og samhold.

Begrepet soldat blir nevnt 2 ganger i sammenheng med menn, ingen i sammenheng med kvinner. Likevel viser faktisk ett av bildene en kvinnelig soldat, noe som ikke forekommer i de to andre bøkene. Generelt nevnes ikke kjønnsbegrepene (jente og gutt m.m.) så mye i forbindelse med ulike yrker, hvilket kan ha sammenheng med et fokus på at man ikke skal legge føringer for hvilke kjønn som kan arbeide med og som hva. Dette stemmer godt overens med verdigrunnlaget i Kunnskapsløftet (LK20) og skolen generelt. Utdanning er derimot en tematikk som går igjen flere ganger, med fokus på at jenter må få gå på skole. Her trekkes det også frem forskning som viser at utdanning for jenter skaper mindre fattigdom, bedre levekår og har innvirkning på antall barn hver kvinne får (s. 150; s. 153). Selv om teksten gir en høyst inkluderende og likeverdig fremstilling av kjønnene, er bildebruken noe mer skjevfordelt. Her er det i alt 98 bilder hvor kun ett av kjønnene blir representert i yrkessammenheng. Hele 76 av disse viser menn og kun 22 viser kvinner. Det skal likevel nevnes at boka er bygd opp på en slik måte at ett bilde kan komme igjen flere ganger, som for eksempel på oppsummerings- og/eller oppgavesider. På den andre siden vil likevel fordelingen være den samme, og dette med repetisjon av bilder gjelder for begge kjønn.

Yrkene som blir representert er lærere, politikere/ledere, filosofer, profesjonelle fotballspillere, sykepleiere/fagpersonell innenfor helsesektoren, leger, medlemmer av

kongefamilien, livvakter, soldater/militært personell, psykologer, politi, romfarere, typiske «arbeidere» (både fra gammelt av (historie), men også olje- og gass, bygg- og anlegg osv.), ansatte innenfor teknologi/it, barnarbeidere (klesproduksjon) og kjørelærere. Til sammen er det 29 bilder av politikere/ledere hvor kun ett av kjønnene er representert. I hele 24 av disse tilfellene er menn avbildet. I tillegg er det et betydelig overtall av antall mannlige soldater/militært personell. Her er det i 25 av 28 tilfeller menn som er avbildet til fordel for kvinner. Ellers kan det trekkes frem at det kun er menn som er avbildet som profesjonelle fotballspillere, livvakter, psykologer, romfarere og barnarbeidere, og kun kvinner som forfattere, ansatte innenfor it/teknologi og kjørelærere.

Videre drøfting

I samtlige bøker er det store forskjeller mellom antall ganger de ulike kjønnsbegrepene blir benyttet og antall ganger de ulike kjønnene blir avbildet i yrkes- og utdanningsammenheng. Som tidligere nevnt dominerer tematikk knyttet til begrepene jente/kvinne (m.m.) i teksten, mens i bildebruken er statistikken helt omvendt. Her er det menn/gutter som dominerer, og som er avbildet flest ganger og i flest yrker. I tillegg kommer det tydelig frem at menn avbildes mest i typiske lederstillinger, og mer dominante og «fysiske» yrker. Ser man dette i sammenheng med teorien om dual coding (Sadoksi og Pavio, 2001), kan den forskjellige informasjonen man får fra teksten kontra bildene ha en negativ læringseffekt på elevene i form av at bildene gjør et større inntrykk på dem og dermed oppfattes som en slags «fasit» (Sætre, 2015, s. 152). I et slikt tilfelle vil også elevenes «kollektive identitet» (Schieffloe, 2019, s. 309) kunne få seg en knekk, i form av at en del elever ikke oppfyller de «kravene» bildene er med på å skape knyttet til hva det vil si å tilhøre kategorien biologisk jente eller gutt. En slik skjev fremstilling bryter også med prinsippene om likestilling, likeverd, mangfold og etablering av en inkluderende felles referanseramme, som er viktige faktorer i den overordnede delen av læreplanverket (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 4-5).

Ser man disse funnene opp mot den tidligere nevnte forskningen om bildebruk i samfunnsfaglige lærebøker fra henholdsvis Brugeilles og Cromer (2009) og Sætre (2009), er det flere likheter å ta tak i. Slik Brugeilles og Cromer (2009) fant ut i sin forskning ble kvinner generelt avbildet mindre enn menn (s. 33), noe som helt klart også er tilfelle i min undersøkelse. Når det utelukkende gjaldt yrkesrelatert bilder, fant Sætre (2009) ut at menn ble avbildet i hele 2 av 3 tilfeller, altså 66,6% (referert i Sætre, 2015, s. 145), noe som viser seg å nesten være en litt for lav statistikk i mitt tilfelle. I *Kosmos 10* er menn avbildet i hele 82% av

tilfellene, mens de i *Nye Makt og Menneske 9* er avbildet i 63,6% av tilfellene og i *Relevans 9* 77,5% av tilfellene.

Konklusjon

Formålet med opplæringen i dagens skole er blant annet at den skal fremme likeverd og likestilling, samt bidra til at alle elever føler tilhørighet i skolen (Kunnskapsdepartementet, 2017, s. 3-5). I denne oppgaven har jeg lagt et spesielt fokus på hvordan prinsippene om likestilling og likeverd kommer til uttrykk i lærebøker, sett fra et kjønnsperspektiv. Kjønn er et mye omdiskutert tema i dagens samfunn, og går ofte igjen i debatter, sangtekster, filmer/serier osv. Skolen er en viktig arena for barns utvikling og utforsking, og skal være et trygt sted hvor alle føler seg inkludert og sett for den de er. Lærebøker er som tidligere nevnt en sentral del av undervisningen i skolen, og mange lærere ser på de som en slags «fasit» (Englund, 1999, s. 339). Ved hjelp av relevant teori om kjønn og metodelitteratur, har jeg gjennom en innholdsanalyse av tre samfunnsfaglige lærebøker, forsøkt å komme frem til et svar på hvordan kjønn blir fremstilt i lærebøker på ungdomsskolen. I den anledning fokuserte jeg på to mer konkretiserte forskningsspørsmål: «Får gutter/menn og jenter/kvinner like stor plass?» og «Er fremstillingen tradisjonell eller likeverdig med hensyn til kjønnsidentitet og yrkespreferanser?»

Når det gjelder plassen gutter og jenter får, er det store forskjeller mellom tekst og bilde i alle lærebøkene. Med hensyn til de avgrensede kjønnsbegrepene er jenter/kvinner omtalt flest ganger i samtlige bøker, noe som kommer av et tydelig fokus på kvinnebevegelsen og demografiske komponenter. Ser man derimot på bildebruken er svaret noe helt annet. Her skal det nevnes at jeg foretok en avgrensning i form av en kvantitativ opptelling av yrkesrelaterte bilder, som tydelig fokuserer på ett av de biologiske kjønnene. I den sammenheng ser man en gjennomgående trend med at menn er avbildet minst 2 av 3 ganger i samtlige lærebøker. I *Kosmos 10* er de avbildet i hele 8,2 av 10 tilfeller. Når det gjelder spørsmålet om fremstillingen av kjønnene er likeverdig eller tradisjonell med hensyn til kjønnsidentitet og yrkesreferanser, er det store forskjeller i de tre lærebøkene. Det merkes godt at det er 11 år mellom den eldste (*Kosmos 10*) og den nyeste (*Relevans 9*) boka. *Kosmos 10* ble utgitt i 2009 og er skrevet til LK06. Samfunnet har utviklet seg ganske mye innen dette med kjønn (spesielt kjønnsidentitet og seksuell identitet) siden den gang. Dette kan føre til en følelse av

utenforskap blant enkelte elever både når de leser enkelte tekstformuleringer og ser noen av bildene i boka.

I forhold til de to andre bøkene, da spesielt *Relevans 9*, bærer *Kosmos 10* i stor grad preg av en tradisjonell fremstilling. Både *Relevans 9* og *Nye makt og menneske 9* inkluderer og belyser begrepene «seksuell identitet» og «kjønnsidentitet» på en objektiv og mangfoldig måte. Selv om de nyere bøkene tydelig bærer preg av et inkluderende og likeverdig språk, kommer det en mer tradisjonell oppfatning til syne i bildebruken knyttet til yrker også i disse bøkene. I alle de tre lærebøkene er det en stor overvekt av menn avbildet som soldater/militært personell, profesjonelle fotballspillere, romfarere, reportere og politi. Det er for eksempel kun i *Relevans 9* vi faktisk får se bilde av en kvinnelig soldat. Når det er sagt merkes det at forfatterne av *Relevans 9* har kommet langt på vei med å inkludere og fremstille det mangfoldige samfunnet vi lever i på en likeverdig og respektfull måte, noe som lover godt for fremtidige lærebøker. I tillegg er det verdt å nevne at denne analysen ikke har tatt hensyn til faktorer som lærerens profesjonelle skjønn, og hvordan hver enkelt lærer velger å benytte seg av lærebøkene og andre digitale lærestier/hjelpemidler som eksisterer i dag. Til ettertanke kan likevel faktorer som økonomi og kapasitet problematiseres. Det er ikke alle skoler som har råd til å kjøpe inn nye lærebøker eller digitale hjelpemidler, slik at de holder seg oppdatert og i tråd med samfunnets utvikling. Dette stiller større krav til faglærere, i form av en kildekritisk oppsøking av alternativ pensumlitteratur.

Bibliografi

Almås, E. (2020, 28. april). *Seksuell identitet*. Store medisinske leksikon.

https://sml.snl.no/seksuell_identitet

Bratberg, Ø. (2021). *Tekstanalyse for samfunnsvitere* (3. utg.). Cappelen Damm Akademisk.

Brugeilles, C. & Cromer, S. (2009). Promoting gender equality through textbooks: a methodological guide. *United Nations Educational Scientific and Cultural Organization*, 6-98. https://www.researchgate.net/publication/44838920_Promoting_gender_equality_through_textbooks_a_methodological_guide

Bæck, U.-D. K. (2006, Juni 1). Kjønnsforskjeller og yrkespreferanser. *Tidskrift for ungdomsforskning*, s. 47-66.

Englund, B. (1999). Lärobokskunnskap, styrning och elevinflytande. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 4(4), 327-348.

Fauskanger, J. & Mosvold, R. (2014). Innholdsanalysens muligheter i utdanningsforskning. *Norsk pedagogisk tidsskrift*, 98(2), 127-139.

<https://www.idunn.no/doi/epdf/10.18261/ISSN1504-2987-2014-02-07>

Jordet, A. N. (2021, September 11). Anerkjennelse i skolen - det er altfor mange elever som strever. *Bedre skole*. Hentet fra Utdanningsforskning.no:

<https://utdanningsforskning.no/artikler/2021/anerkjennelse-i-skolen--det-er-altfor-mange-elever-som-strever/>

Koritzinsky, T. (2014). *Samfunnskunnskap: Fagdidaktikk innføring* (4. utg.). Universitetsforlaget.

Kunnskapsdepartementet. (2019). *Læreplan i samfunnsfag (SAF01-04)*. Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://data.udir.no/k106/v201906/laereplaner-1k20/SAF01-04.pdf?lang=nno>

Kunnskapsdepartementet. (2017). *Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Fastsatt som forskrift ved kongelig resolusjon. Læreplanverket for kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/1k20/overordnet-del/prinsipper-for-laring-utvikling-og-danning/tverrfaglige-temaer/demokrati-og-medborgerskap/>

Larsen, A. K. (2007). *En enklere metode: veiledning i samfunnsvitenskapelig forskningsmetode*. Fagbokforlaget.

Norheim, C. L. (2021). Kropp, kjønn og seksualitet: normkritiske perspektiver og samfunnsfagdidaktiske muligheter. I E. Ryen, L. Granlund, & S. F. Erdal (Red.), *Samfunnsfagdidaktikk* (s. 285-305). Universitetsforlaget.

Opplæringslova. (1998). *Lov om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa*. (LOV-1998-07-17-61). Lovdata. https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL_12#%C2%A710-2

Sadoski, M. & Paivio, A. (2001). *Imagery and text: A dual coding theory of reading and writing*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Schiefloe, P. M. (2019). *Mennesker og samfunn*. Fagbokforlaget.

Sætre, P. J. (2015). Vurdering av lærebøker. I R. Mikkelsen og P. J. Sætre (Red.), *Geografididaktikk for klasserommet* (3. utg., 139-157)

Lærebøkene:

Heidenreich, V., Weider, B. O. & Waage, K. B. (2021). *Relevans 9: Samfunnsfag*. Gyldendal Norsk Forlag.

Helland, T. & Ingvaldsen, B. (2015). *Nye makt og menneske: 9 Samfunnskunnskap*. Cappelen Damm AS.

Nomedal, J. H. & Bråthen, S. (2009). *Kosmos 10: Samfunnsfag for ungdomstrinnet*. Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.

Vedlegg 1

(Tabell 1: vedlegg 1)

Tittel	Kosmos 10	Nye Makt og menneske 9	Relevans 9
Utgivelsesår	2009	2015	2021
Forlag	Fagbokforlaget	Cappelen Damm	Gyldendal Norsk Forlag
Forfattere	John Harald Nomedal og Ståle Bråthen	Tarjei Helland og Bjørn Ingvaldsen	Vibeke Heidenreich, Bård Olav Weider og Kristine Borgaard Waage

Vedlegg 2

(Utdrag av tabell for de ulike kjønnsbegrepene: jente/kvinne, gutt/mann og kjønn)

Begrepet kjønn, gutt/gutter/menn/mann og jente/jenter/kvinne - hvordan blir det brukt i lærebøkene?

- **Relevans 9 (2021)**

Digital bok, derfor søker jeg opp med søkefunksjonen innpå siden man leser boken på for å finne frem.

Kapittel 8: Vårt mangfoldige samfunn (spesiell del), se på tabellen fra s. 236-265
Kjønn beskrives, typisk han/hun (her side):

Kjønn beskrives, typisk han/hun i generelt resten av boka (side):

Går fysisk inn og leser den digitale læreboken

Kjønn nevnt:

Sammenheng:

Side	Kontekst
59	Andre steder i verden kan folk ha helt andre oppfatninger av hva som er riktig og ikke riktig å gjøre. Mange steder er det for eksempel strenge regler for kjønn og om hva menn og kvinner kan gjøre og ikke gjøre.
152	Demografi - læren om blant annet en befolknings størrelse, aldersfordeling og kjønn sfordeling.
159	Oppgave 2 Befolkningspyramider - Befolkningspyramider viser hvor mange det er av hvert kjønn i hver aldersgruppe i en befolkning.
171	Sammenheng - Demografi er læren om blant annet en befolknings størrelse, aldersfordeling og kjønn sfordeling.
241 (3)	Seksuell identitet - følelsen du har av hva slags kjønn menneskene du forelsker deg i, har.

Gutt/gutter nevnt:

Mann/menn nevnt:

Til sammen:

Sammenheng:

Side	Kontekst
15	Rettferdig fordeling av goder Kirkens menn og kongens venner hadde mange goder, mens vanlige folk hadde få. (Bildetekst: I den franske revolusjonen i 1789 kjempet franskmennene for et friere og mer rettferdig samfunn.)
41	"Penger er storkna mannesveitte "

118	Kjæreste med fienden Særlig gjaldt det de som hadde fått barn med en tysk mann . Mange av disse mødrene ble tvunget til å reise til Tyskland, selv om landet lå i ruiner
59	Ulike syn på hva som er rett og galt I Norge i gamle dager var det for eksempel uhørt at folk som ikke var gift, bodde sammen. I dag synes få at det er rart eller galt. Tidligere mente mange at jenter ikke kunne kjøre truck, eller at gutter ikke kunne jobbe i barnehage. Nå synes vi ikke det er noe galt med noen av delene. Mange steder er det for eksempel strenge regler for kjønn og om hva menn og kvinner kan gjøre og ikke gjøre.
84	Fattigdom og ufrihet De første verdenskrig begynte, ble hundretusenvise av unge menn presset til å bli soldater. Uten arbeidskraften deres ble arbeidet med å dyrke jorda enda tyngre for barn, kvinner og gamle menn som var igjen.
86	Bare menn var soldater.

Jente/jenter nevnt:

Kvinne/kvinner nevnt:

Til sammen:

Sammenheng:

35	Oppdrag (spørsmål) 1 Bilder fra krig b) Finn ut hvem som tok bildet, og hva som skjedde med jenta på bildet etter at det ble tatt?
59	Ulike syn på hva som er rett og galt I dag synes få at det er rart eller galt. Tidligere mente mange at jenter ikke kunne kjøre truck, eller at gutter ikke kunne jobbe i barnehage. Mange steder er det for eksempel strenge regler for kjønn og om hva menn og kvinner kan gjøre og ikke gjøre.
84	Fattigdom og ufrihet De første verdenskrig begynte, ble hundretusenvise av unge menn presset til å bli soldater. Uten arbeidskraften deres ble arbeidet med å dyrke jorda enda tyngre for barn, kvinner og gamle menn som var igjen.
86	Kvinnene overtok arbeidet i våpenfabrikkene og mange andre steder.

Vedlegg 3

(Utdrag av tabell for koding av bilder. Ble brukt til å analysere alle bilder i samtlige bøker)

GENERELL DEL: DEL 3 SAMFUNNSKUNNSKAP

Side	Hva?	Kjønn?	Farger?	Bekledning?	Kontekst?	Sinnsstemning (følelser)	Omsorg vs. arbeid, utdanning vs. hobby	Stereotyp i (kjønn)
224	4 ungdom, 2 jenter og 2 gutter som holder rundt hverandre	2 jenter og 2 gutter	Rød bakgrunn, fargerike klær. Får ikke et spesielt inntrykk av at det er veldig knyttet til kjønn	T-skjorter	Samfunnet	Glede	Vennskap	
227	17. Mai tog. Fargerikt, norske flagg	Mange jenter i fokus, men ser også menn i bakgrunnen	Mye lyse farger på jentene, lyseblå, lilla, lyse grønn osv. ser noen menn i bunad	Skjørt, bukser, jakker, bunad	17. Maitog	Munter		
229	Et gammelt bilde fra en ungdomsskole i 1967. Ser at det er utelukkende kvinner som rekker opp hånda. En kvinnelig lærerinne også	Fordelt	Svarthvitt	Lærerinne med skaut. Resten har vell bukse og genser (evt. skjjerf). Guttene har skjorter under genser som regel	Kultur er noe som forandrer seg hele tiden	Munter, smil	Utdanning	Ja
233	Migranter, med røde tepper på seg	3 menn	Rødlige, mest pga. teppene	Hettegensere	Migrasjon	Serios	Migrasjon	
235	En flyktning som sitter i et lite rom. Ser litt shabby ut, og ikke oppredd seng en gang	1 mann	Rødlige, gammeldagse farger	Diesel-t-skjorte, caps og dongeribukse	Flyktninger	Trist	Flukt	
241	Fakkeltog mot rasisme, ser en jente som sier/synger noe. Alle holder brennende fakler og skilt	Litt delt, men noen jenter i fokus	Flammende		Rasisme	Serios, samhold	Demonstrasjon	

SPESIELL DEL: KJÆRLIGHET OG SEKSUALITET (KAP. 3)

- Side 274-293

Side	Hva?	Kjønn?	Farger?	Bekledning?	Kontekst?	Sinnsstemning (følelser)	Omsorg vs. arbeid, utdanning vs. hobby	Stereotypi (kjønn)
274	En mann som kysser en kvinne på halsen. Hun lukker øynene, det gjør han også. Han sitter lent inntil henne	1 mann og 1 kvinne	Mørkere farger, men hun har på en lys singlet. Blå singlet på han	Singlet med tynne stropper på damen, singlet med tjukke stropper på mannen	Kjærlighet og seksualitet	Det ser ut som de er glade i hverandre	Omsorg begge veier	Mann og kvinne - mørkhudet mann og lyshudet kvinne - derfor ikke den helt typisk tradisjonelle fremstillingen
275	Jenter og gutter som er ute på byen. De danser	2 gutter, 3 jenter	Mørke trekk, men blålig lys, og noe brunt	Skinn-singlet, hatt og briller på jenten (festantrekk), skjorte (t-skjorte) på gutten	Skal, skal ikke... i forhold til sex	Glade, beruset kanskje også?	Ute på livet	
276	Forelskelse, fremdeles en gutt og en jente som er avbildet. Jenta har nå mørke trekk, mens gutten har lyse trekk (hudfarge).	1 gutt og 1 jente	Lyse blå magegenser på jenta, med rosa aktig skjjerf. Oransje/brun genser på gutten		Forelskelse	Kjærlighet	Omsorg begge veier	Samme som over, bare motsatt
279	To jenter er avbildet. Seriose miner. Den ene holder rundt den andre	2 jenter	Gul og blå	Singlet og dongeribukse	Landsforeningen for lesbisk og homofil - men hvorfor viser ikke de følelser på samme måte som de heterofile parene på de forrige sidene?	Litt trist? Litt serios?	Omsorg	Nei